

III. Selim Devri'nde Samakov'da Demir Üretimi ve Nakliyesi

Pınar Doğanay*

Özet

Sofya'nın 50 km. güneydoğusunda bulunan Samakov, Osmanlı döneminde, Balkan coğrafyasında yer alan en önemli ve en verimli ve maden kasabalarından birisi olarak bilinmekteydi. Sahip olduğu zengin maden yatakları sayesinde, XVI. yüzyılın başından, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar yaklaşık dört yüz yıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun demir ihtiyacının büyük ölçüde karşılandığı bir yerleşim yeri olan Samakov, aynı zamanda tekstil, ağaç oymacılığı ve yapı endüstrisi gibi birçok endüstri alanında da gelişime göstermiştir. İlk defa M. 1378 tarihli bir belgede kale ve idarî bir merkez olarak adı geçen Samakov, idarî yönden Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönem kayıtlarında, Sofya livası ve Sağkol kazaları arasında yer almaktaydı. XV. yüzyıla kadar kale ve çevresinden oluşan küçük bir yerleşim yeri olan Samakov, XVI. yüzyıldan itibaren bir hayli gelişme göstererek kasaba haline dönüşmüştür. XIX. yüzyıldan itibaren ise Niş eyaletine bağlı bir yerleşim yeri olan Samakov, özellikle III. Selim Devri'nde Balkanlar'da baş gösteren başta dağlı eşkıyası olmak üzere kaçakçılık faaliyetleri gibi bir dizi probleme de sahne olmuştur. Dolayısıyla Samakov, ekonomik öneminin yanında güvenlik zafiyeti açısından da Osmanlı dönemi Balkan şehir tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çalışmada, öncelikle Tersane-i Amire, Tophane-i Amire ve Cebehane-i Amire gibi kurumların demir ihtiyacının yanı sıra sivil halkın demir ihtiyacının karşılanmasında da önemli bir yere sahip olan Samakov demirlerinin üretimi ve bu demirlerin kullanım alanları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ardından burada üretilen demirlerin nakliyesine, bu nakliyenin nasıl gerçekleştiğine ve nakliye esnasında yaşanan sorunlara odaklanılmaya çalışılmıştır. Özellikle III. Selim Dönemi'nde Balkanlar'da baş gösteren dağlı eşkıyası ve kaçakçılık faaliyetleri gibi problemlerin demir sevkiyatını ne ölçüde etkilediği ve devletin bu problemler karşısında ne gibi önlemler aldığı, çalışmada üzerinde durulan bir diğer husus olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Samakov, Balkanlar, Demir Üretimi, Maden, III. Selim.

* Dr., Aksaray/TÜRKİYE, snpnrdoğanay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9733-2172, DOI: 10.37879/9789751756442.2023.37

Iron Production and Transportation in Samakov During the Selim III

Abstract

Samakov, located in the southeast 50 km from Sofa, was known as one of the most important and most productive mining towns in the Balkan geography during the Ottoman period. Thanks to its rich mineral deposits, Samakov was the settlement where the iron needs of the Ottoman Empire were met to a large extent about four hundred years from beginning of the XVI. century, until last quarter of the XIX. century. Samakov city also developed in many industrial areas such as textile, wood carving and construction industry. Samakov, which was mentioned for the first time as a castle and an administrative centre in a document dated 1378, was administratively located between Sofa and Sağkol counties in the first period records of the Ottoman Empire. Samakov, which was a small settlement consisting of a castle and its surroundings until the XVI. century, developed into a town since XIX. century. Samakov, which became a settlement connected to the province of Nis since XIX. century, was also the scene of a series of problems such as smuggling activities, especially mountain bandits, which emerged in the Balkans during the Selim III Period. Therefore, Samakov had an important place in history of the Ottoman Balkan city period in terms of its economic activities and the security weakness of these activities. In this study, it has been tried to give information about the production of Samakov irons, which had an important place in meeting the iron needs of institutions such as Tersane-i Amire, Tophane-i Amire and Cephane-i Amire, as well as the iron needs of the civilian population, and the usage areas of these irons. Then, it tried to focus on the transportation of the iron produced here, how this transportation took place and the problems experienced during transportation. Especially in another issue emphasized in the study is to what extent the problems such as mountain bandits and smuggling activities that emerged in the Balkans during the Selim III period affected the iron shipment and what measures the state took against these problems.

Keywords: Samakov, Balkans, Iron Production, Mining, Selim III.

Giriş

A) Konunun Takdimi ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Tarih boyunca devletlerin, gelişmişlik ve refah seviyesini etkileyen önemli bir unsur olarak kabul edilen madenler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren

fetih politikası içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.¹ Bu bağlamda yürütmüş olduğu fetih politikası ile özellikle Sultan II. Mehmed dönemi ve sonrası süreçte Anadolu ve Balkanlar'da bulunan maden sahalarının büyük bir kısmını ele geçiren Osmanlı Devleti, malî ve askerî açıdan önemli kazançlar elde etmiştir.² Diğer taraftan bu maden yataklarının ele geçirilmesi, Osmanlı Devleti'ne her türlü maden tedarikinde kendisine yetme imkânı da vermiştir. Zira Anadolu ve Balkanlar gümüş, kurşun, demir ve bakır gibi maden rezervleri açısından oldukça zengin bir bölgedir. Nitekim bu çalışmanın da temelini oluşturan, Osmanlı belgelerinde genellikle *ahen-i ham*³ olarak geçen ve dayanıklı yapısı nedeniyle daha ziyade harp malzemelerinin yapımında kullanılan demirin üretim sahası, hem Anadolu hem de Balkanlar'da oldukça geniş bir alana yayılmıştır.⁴ Anadolu'daki üretim sahası daha ziyade Bilecik, Keban, Ergani, Kiği, Espiye, Van, Divriği, Maraş ve çevresi olan demirin, Balkanlar'daki üretim sahası ise Sofya dolaylarında Samakov, Bosna'da Kamengrad, Kreşova ve Foynica, Sırbistan'da Rudnik ve Makedonya'da ise Praštive, Sidrekapsi ve Koçana olarak bilinmektedir.⁵ Özellikle Sofya dolaylarında bulunan Samakov, demir üretiminde diğerlerine nazaran daha ön plandadır. Bunda Samakov'un, erken dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin özellikle de askerî alandaki demir ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamasının rolü büyüktür.⁶ Ayrıca Samakov'da üretilen demirin yoğunluğu ve kalitesi de Samakov'u, bu demir üretim merkezlerinden ayıran bir diğer etken olmuştur.⁷

XVI. yüzyılın başından XIX. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık dört yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin demir ihtiyacının önemli bir kısmının karşılandığı bir yerleşim yeri olan Samakov, zaman zaman iş gücü temininin yetersizliği, salgın hastalıklar ve eşkıya saldırıları gibi problemlere de sahne olmuştur. Özellikle 1791 yılında Kırcaali'de başlayan ve bütün Rumeli'yi etkisi altına alan dağlı eşkıyası

- 1 Yaşar Öcal, "19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları", *OTAM*, 44, Güz 2018, s. 189-190.
- 2 Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 9.
- 3 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Selim III (AE. SSLM. III), 266/15367, 27 Ra 1204/15 Aralık 1789.
- 4 V.J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Ekim 1972, s. 40.
- 5 Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Dönemi'nde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 2; Altunbay, *agt.*, s. 11.
- 6 Machiel Kiel, "Samakov", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 36, İstanbul 2009, s. 63.
- 7 Adnan Giz, "Samako Demir Madeni", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, S. 51, Mayıs 1970, s. 15.

hareketi, Samakov’u da büyük oranda etkilemiştir. Sultan III. Selim döneminin en mühim meselelerinden olan, IV. Mustafa ve II. Mahmud dönemlerinde de devleti uğraştıran meselelerin başında gelen dağlı eşkıyası hareketinin, imparatorluğun en zengin demir maden yataklarının bulunduğu Samakov ve çevresine de yayılmış olması bu çalışmanın da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Zira bu çalışma, “III. Selim devrinde ortaya çıkan dağlı eşkıyası hareketinin demir sevkiyatına etkileri” sorusundan yola çıkarak hazırlanmıştır. Çalışmada, Osmanlı Devleti’nin demir ihtiyacının önemli bir kısmının karşılandığı Samakov ve çevresinden yapılan demir sevkiyatı irdelenerek, bu sevkiyatta meydana gelen aksamalar ve bu aksamalarda dağlı eşkıyası hareketinin, ne derece etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu sevkiyatta meydana gelen aksamaların oluşumundaki diğer nedenler de yine bu çalışmada irdelenecektir. Aynı zamanda bu çalışma, Samakov’un nasıl bir yerleşim yeri olduğu, sakinlerinin kimler olduğu, Samakov madenlerinin durumu, burada üretilen demirin kullanım alanları gibi bir dizi soruya da cevap bulmayı amaçlamaktadır.

Arşiv kaynaklarının temel kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada, Osmanlı madenleri ve maden yatakları üzerine yapılan çalışmalar başta olmak üzere Samakov ve Samakov madenleri özelinde yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bilindiği üzere literatürde Osmanlı madenleri ve maden sahaları üzerine yapılan pek çok çalışma mevcuttur. Bunlardan ilk akla gelen, Fahrettin Tızlak’ın, “Osmanlı Dönemi’nde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)”, adlı eseridir. Türk Tarih Kurumu tarafından 1997 yılında yayımlanan bu çalışmada Tızlak, Keban-Ergani madenlerinin durumunun yanı sıra Osmanlı Devleti için madenlerin önemi, işletilmesi, hukukî durumu gibi pek çok konuya değinmiştir. Bu çalışmanın yanı sıra Mustafa Altunbay’ın *Türkler Ansiklopedisi*’nin 10’uncu cildinde yayımlanan, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, başlığını taşıyan makalesi de, Osmanlı madenlerinin hukukî statüsü, maden ocaklarının işletilmesi, madenci tairesinin tayini, çalışma koşulları gibi bir dizi soruya cevap vermektedir. Bu alanda yapılan bir diğer önemli çalışma ise Neşet Çağatay’a aittir. 1943 yılında, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi’nin C.II/S.I’ de yayımlanan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Maden İşletme Hukuku”, başlığını taşıyan bu çalışmada Çağatay, Osmanlı madenlerinin mülkiyeti, madenlerin işletilme ve idare tarzları gibi pek çok konuya değinmektedir. Bunların yanı sıra bu alanda yapılan çok sayıda makale ve tez çalışması da mevcuttur. Özellikle, Mustafa Altunbay’ın, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı bünyesinde hazırlamış olduğu, “Osmanlı Dönemi’nde Bir Maden İşletmesinin

Tarihi Süreci: Sidrekapsi” başlığını taşıyan doktora tezi bu alanda yapılan önemli tez çalışmalarından birisidir. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı bünyesinde Mehmet Yıldırım tarafından hazırlanan, “Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş (1830-1870)” başlığı taşıyan doktora tezi de bu alanın bir diğer önemli çalışmasıdır.

Samakov özelinde yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalardan en önemlisi Adnan Giz'in İstanbul Sanayi Odası Dergisi'nin 1970 sayısında yayımlanan; “Samakov Demir Madeni” adlı makalesidir. İki sayfadan oluşan bu makalede Giz, Samakov demir madenlerinin durumu, ıslah çalışmaları, madende üretilen demirin kullanım alanları gibi konular hakkında kısaca bilgi vermektedir. Samakov'a ait bir diğer önemli çalışma ise Machiel Kiel'e aittir. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin 36. cildinde yer alan “Samakov” maddesini kaleme alan Kiel, bu çalışmada başta Samakov'un tarihçesi olmak üzere Samakov kazasının gelişim süreci üzerine önemli bilgiler vermektedir. Samakov özelinde yapılan bir diğer çalışma ise Fulya Canova'nın, “Temettuât Defterlerine Göre Samakov Kazasının Sosyal ve İktisâdi Tarihi” ismini taşıyan yüksek lisans tezidir. 2019 yılında Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda kabul alan bu tez çalışmasında Canova, Samakov'un Tanzimat'tan sonraki sosyal ve iktisadi durumunu incelemiştir.⁸ Ancak Adnan Giz'in Samako demir madenlerini konu aldığı makalesinin dışındaki bu çalışmalar, Samakov demir madenlerini doğrudan inceleyen çalışmalar değildir. Adnan Giz'in çalışması da yukarıda ifade edildiği üzere bu konuyla ilgili genel bir araştırmadır. Bu nedenle, “III. Selim Devri'nde Samakov'da Demir Üretimi ve Nakliyesi” başlığını taşıyan bu çalışmada, Samakov demir madenleri ve bu madenden yapılan sevkiyat hakkında bilgi vermek amaçlanırken aynı zamanda Samakov sahasındaki çalışmaların da yetersizliğine dikkat çekilmek istenmiştir. Diğer taraftan bu çalışma, bundan sonraki süreçte Samakov özelinde yapılacak çalışmalar için de bir örnek teşkil etmeyi hedeflemektedir.

B) Mekânın Tarihçesi

Bulgarca demir döven manasına gelen “Sama” ve “kov” kelimelerinin birleşiminden oluşan Samakov, Sofya'nın 50 km güneydoğusunda, Rila dağlarının kuzeyinde ve İskar nehri üzerinde yer almaktadır.⁹ Sofya sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Samakov, Osmanlı döneminde Balkan coğrafyasının en önemli ve

⁸ Bu tez çalışmasının danışmanlığını ise Doç. Dr. Faruk Doğan üstlenmiştir.

⁹ Kiel, agm., s. 62.

en zengin yerleşim yerlerinden birisi olmuştur. Tarih boyunca başta demir olmak üzere tekstil ve ağaç oymacılığı gibi birçok endüstri dalına da ev sahipliği yapan Samakov aynı zamanda tarım ve hayvancılık alanında da gelişme göstermiştir.¹⁰ Ancak Samakov'u bu kadar değerli ve önemli kılan şüphesiz tüm bunların ötesinde sahip olduğu maden yataklarıdır. Tersâne-i Âmire, Tophâne-i Âmire ve Cephâne-i Âmire gibi Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarının demir ihtiyacının karşılandığı bu maden yatakları¹¹, imparatorların da hayallerini süslemiştir. Öyle ki Avusturya İmparator'u Leopold, Samakov madenlerinden bahsederken, *bu bölgenin madenlerine sahip bulunsaydım, cihangir olurdum*, ifadelerini kullanmaktadır.¹²

İlk defa 1378 tarihli Bulgar Kralı Ivan Şişman'a ait bir belgede kale ve idari merkez olarak ismi geçen Samakov'un Osmanlı öncesine dair durumu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Sofya sancağının kurulduğu dönemlerde, Breznik, İhtiman, Chiprovitsi (Çiprofça,) ve Pirot şehirleriyle birlikte bu sancağa bağlandığı bilinen Samakov, 1370 tarihinde Lala Şahin Paşa tarafından fethedilmiştir¹³ Tarihçi Hammer Samakov'un fethini şu şekilde aktarmaktadır:

“Sultan Murad, Edirne'yi fethinin hemen akabinde Osmanlı sınırlarını daha da genişletmek için hazırlıklara başladı. Bu amaç doğrultusunda, komutanları Timurtaş ve Lala Şahin Paşa'ya tüm Tuna boyunca istilaya devam etmelerini ve Balkan eteğindeki şehirleri itaat altına almalarını emretti. Bu emir doğrultusunda harekete geçen Timurtaş Yenice, Kızılağaç ve Yanyabolı'yu, Lala Şahin Paşa ise Samakov'u Osmanlı topraklarına kattı.”¹⁴

Evlia Çelebi ise Samakov'un fethi ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Nice kefere Kralları bu kaleye mâlik oldum sanmışlar, sonunda helâk olmuşlardır. Hâlâ malikû'l-mülk hükmündedir. 772 (1370-1371) tarihinde Gazi Hüdavendigâr ki Gazi I.Murad Han'dır. Bu kale onun fermanıya Gazi ve sonra şehit vezir Lala Şâhin Paşa fethidir. Çarpışma sırasında bu kale altında zorluk ve sıkıntı çektiğinden bir daha bu kaleye kâfirin iştahı kabarmasın diye bu sağlam suru temelinden yıkmıştır. Hükümetleri Rumeli

10 Giz, agm., s. 15.

11 BOA, Cevdet Bahriye (C.BH.), 97/4697, 7 Za 1204, 19 Temmuz 1790; 98/4723, 4 C 1219/10 Eylül 1804; 112/5440, 15 Z 1215/29 Nisan 1801.

12 Giz, agm., s. 15.

13 Kiel, agm., s. 62.

14 Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C 1, haz. Mümin Çevik, İstanbul 2010, s. 195-196.

Eyaletinde olup Osmanoğlu padişahlarının Hass-ı Hümayundur ki başka emin hâkimi vardır. Bir hâkimi de 300 akçe payesiyle şerif kazadır ve nâhiyesi 70 adet köylerdir. Kethüda yeri, yeniçeri serdârı, bacdârı, muhtesibi, şehir kethüdası ve haraç ağası vardır ama müftüsü ve nakibü'l eşrafi yoktur. Sofya şehriden fetvâ alırlar.”¹⁵

Evlîya Çelebi'nin aktarımına göre bu dönemde Sofya Eyaleti'ne bağlı bir yerleşim yeri olan Samakov, 1453-54 yıllarına kadar meskûn bir yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmekte iken bu tarihten sonra gelişen demir üretimi ile birlikte kasaba haline gelmiştir. Samakov'un gelişiminde II. Bayezid döneminin kapı ağalarından Akağa Hüseyin Ağa'nın faaliyetleri de oldukça etkili olmuştur. Kendisi de aslen Samakovlu olan Hüseyin Ağa, Samakov'a bir Cuma Camii, bir hamam ve yirmi iki adet dükkân inşa ederek Samakov'un gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁶ 1525-26 yıllarında ise ikisi Müslüman, dördü Gayrimüslim olmak üzere toplam altı mahalle ve yüz altmış altı haneden oluşan bir yerleşim yeri haline gelen Samakov'un toplam nüfus sayısı ise 850'ye ulaşmıştır.¹⁷ 1569-70'li yıllarda ise Müslüman mahalle sayısının ona, hane sayısının ise iki yüz on altıya yükseldiği Samakov'da, Gayrimüslim mahalle sayısı yediye, hane sayısı ise yüz altmışa yükselmiştir. Bir önceki döneme kıyasla Müslüman mahalle ve hane sayısında önemli artışın yaşandığı Samakov'un bu dönemdeki toplam nüfus sayısı ise 2.000 dolaylarında hesaplanmıştır.¹⁸ Demografik yapıya paralel olarak fizikî anlamda da kayda değer değişimlerin yaşandığı Samakov'da, 1525 tarihinde bir cami, bir mescit bulunurken, 1570'li yıllarda bu sayı üç cami, altı mescide yükselmiştir. Ayrıca bu dönemde Samakov'da iki zaviye, üç muallimhâne, bir kervansaray ve bir hamam bulunmaktadır.¹⁹

15 Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C 6, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 144.

16 Fulya Canova, *Temettuât Defterlerine Göre Samakov Kazasının Sosyal ve İktisâdi Tarihi*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2019, s. 5; Kiel, agm., s. 62.

17 Kiel, agm., s. 63.

18 Nüfus hesaplamasında, Osmanlı genelinde 1 hanenin 5 kişiden oluştuğu genel kabulüne dayanılarak, hane sayısı beş katı ile çarpılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C X, İstanbul 1953, s. 12; Kiel, agm., s. 63.

19 Kiel, agm., s. 63.

1661-62 yıllarında Samakov'u ziyaret eden Evliya Çelebi ise Samakov'u on bir Müslüman mahallesi, geri kalanları Gayrimüslim mahallesi olan, 1.700 ev, dört cami, sekiz mescit, iki medrese, üç mektep, altı han, iki hamam ve bir tekkesi bulunan yerleşim yeri olarak tasvir etmektedir.²⁰

XVIII. yüzyılın başında ise Tersâne-i Âmire'ye yıllık 1.395 kantar (78.120 kg.) demir gönderen bir yer durumuna gelen Samakov,²¹ yüzyılın sonunda ortaya çıkan dağlı eşkiya çetelerinin saldırıları nedeniyle bir hayli zor durumda kalmış ve uzunca bir süre bunun yaralarını sarmaya çalışmıştır.²²

Tanzimat'tan sonraki süreçte ise 680'ni Müslüman, 874'ü Hıristiyan ve 45'i Yahudi olmak üzere toplam 1.599 haneden oluşan bir yerleşim yeri haline gelen Samakov'un toplam nüfus sayısı ise 7.400 olarak hesaplanmıştır.²³

III. Selim Devri'nde Samakov Demir Madenleri, İşletilmesi ve İslah Süreci

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Balkanlar'da bulunan madenlerinin büyük kısmı miri arazi içerisinde yer almaktadır. Madenlerin büyük bir kısmının bu şekilde devletin kontrolünde bulunması, devletin madenlerin denetim ve işletme esaslarını, kanunlarla belirlemesini de zorunlu kılmıştır.²⁴ Osmanlı Devleti, madenleri, emanet, iltizam ve ihale gibi yönetimlerle işleterek gelir elde etmiştir.²⁵ Osmanlı Devleti'nin madenlerinin önemli bir kısmının işletmesinde kullandığı emanet usulünde, maden emini sıfatıyla devletin tayin ettiği bir görevli, belirli bir ücret karşılığında maden bölgesine gönderilir ve madeni yönetirdi. Samakov madenlerinde de uygulanan bu yöntemde, maden eminine sermaye akçesi olarak teslim edilen paradan madenin tüm harcamaları karşılanırdı. İncelediğimiz dönemlerde Samakov madenlerin işletilmesinden sorumlu kişi, Samakov Nazırı ve Maden Emini olarak görev yapan Mehmed Reşid Ağa idi.²⁶ Maden işletmelerinde

20 Evliya Çelebi, *age.*, s. 144.

21 Kiel, *agm.*, s. 63.

22 BOA, Cevdet Darphane (C.DRB.), 20/982, 21 S 1211/26 Ağustos 1796.

23 Canova, *agt.*, s. 16.

24 Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C 10, Ankara 2002, s. 1465.

25 Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 2, S. 1, s. 123.

26 BOA, C.BH., 98/4723, 04 C 1219/10 Eylül 1804; 31/1462, 6 L 1220/28 Aralık 1805; BOA, C.DRB., 37/1834, 25 L 1219/17 Ocak 1805.

görülen bir diğer sistem ise iltizam sistemi idi. İltizam sistemi, maden ocağı gelirlerinin peşin ücret karşılığında belirli bir süreliğine mültezimlere verilmesi esasına dayanıyordu. Daha ziyade küçük ölçekli madenlerde uygulanan bu sistem, imparatorluğun zor durumda kaldığı son dönemlerinde ortaya çıkmıştır.²⁷ Bir diğer yöntem olan ihale yöntemi ise devlet arazilerinin, maden aranması ve çıkarılması için uzun süreliğine şahıslara veya şirketlere kiraya verilmesine denilmekteydi.²⁸ Bu yöntemde madenler her ne kadar özel şahısların elinde olsa da açılması ve işletilmesi yalnızca devletin denetimine tabiydi. Emanet usulünde olduğu gibi bu yöntemde de madenlerin başına birer nazır tayin edilirdi. Esas görevi madenlerdeki üretimi denetlemek olan nazırın bir diğer önemli görevi ise miri payını İstanbul'a zamanında göndermekti. Tanzimat'tan önceki süreçte Sofya dolaylarında bulunan Samakov, Etrepolu, Filibe, Tatarpazarı, Nevrapok, Kıratova, Dubniçe, Köstendil, Radomir ve Eğripalanga, Pazarcık ve İvraniye maden işletmelerinde de bu yöntemi uygulayan devlet, yıllık 7.500 Samakov kantarı karşılığında madenlerin bir kısmını ihale etmiştir. İhale edilen bu madenlerden çıkan demirin tamamı ise *Samakov demiri* olarak anılmıştır.²⁹

Avrupa kıtasında bulunan en değerli ikinci tür olarak da bilinen Samakov demiri, genellikle dere yataklarından, kısmen de toprak tabakalarının kazılmasıyla çıkarılırdı. Çıkarılan demir ilk olarak bir ayrıştırma işlemine tabi tutulur, ardından dökümhaneye yollanırdı. Dökümhaneye gelen demir ise birinci sınıf ve ikinci sınıf olarak ayrıştırılır, birinci sınıf olarak kabul edilen kısım genellikle külçe haline getirilerek Tophâne-i Âmire'ye yollanır, ikinci sınıf kabul edilen kısımdan da top yuvarlığı dökülürdü.³⁰ İşlenen bu demirin büyük kısmı ise Tersâne-i Âmire'de kullanılırdı. Öyle ki sadece 1789-1801 yılları arasında yaklaşık 13.000 kantar demir, Tersâne-i Âmire tarafından alınmıştır.³¹ Tersâne-i Âmire'ye ham demirin yanı sıra Samakov'dan çivi de temin edilmekteydi. Kimi zaman bu çiviler doğrudan Samakov'dan hazır olarak getirilmekte, kimi zaman da Tersâne-i

27 Canova, *agf.*, s. 73.

28 Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü" *OTAM*, C 29, S. 29, s. 127.

29 Samakov demiri, sadece Samakov madenlerinde çıkan demirin değil, Sofya'ya bağlı kazalardaki maden işletmelerinin tamamından çıkan demirin genel adıydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Yıldırım, *Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 35.

30 Enes Ekmekçi, *Kıratova Madenlerinin Modernizasyonu (1702-1710)*, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2021, s. 34.

31 BOA, Cevdet Askeriye (C.AS.), 475/19834, 21 S 1223/8 Nisan 1808; BOA, C.AS., 592/24920, 6 Z 1215/20 Nisan 1801.

Âmire'ye gelen ham demirin işlenmesiyle elde edilmekteydi. Samakov'dan gelen demirinin bir diğer kullanım alanı ise harp malzemelerinin yapımıydı. Öyle ki, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Tüfekhâne-i Âmire için yaklaşık olarak 85 ton namlu demiri getirilmişti. İlerleyen dönemlerde ise bu sayı iki katına çıkarak 170 tona yükselmişti.³² Kimi zaman da tüfek namluları doğrudan İslimye'den hazır olarak gelirdi. Bu durumda da namlu üretiminde kullanılan demir, ilk olarak İslimye'ye gönderilir, orada üretimi tamamlandıktan sonra İstanbul'a sevk edilirdi.³³ Bunların yanı sıra Samakov'dan ayrıca Cephâne-i Âmire ve Ordu-yu Hümâyûn için demir kazma, yeniçeri kazması, lağım kazması, kürek ve küskü gibi malzemeler de temin edilmekteydi.³⁴ Ayrıca Tophâne-i Âmire ve Cephâne-i Âmire'nin ham demir ihtiyacının önemli bir kısmı da yine buradan karşılanmaktaydı.³⁵

Osmanlı askerî kurumlarının yanı sıra Samakov demiri, sivil alanlarda da kullanılmıştır. Süleymaniye Camii ve külliyesinin inşası başta olmak üzere Kılıç Ali Paşa'nın tophane civarında yaptırdığı camide, Tuna Nehri üzerinde bulunan İsmail Köprüsü'nün zincirlerinde, Büyükçekmece Köprüsü'nde ve Balkanlarda yeni fethedilen kalelerin tamiri ve inşasının hemen hemen hepsinde Samakov demiri kullanılmıştır.³⁶ Örneğin, 1789-90 yıllarında, hudut başlarındaki kalelerin tamiri için Sofya ve Samakov dolaylarından demir gönderilmiştir.³⁷ Yine 1797-98 tarihinde, Fas ve Mora Ceziresi kaleleri için gerekli miktarda Samakov demirinin gönderildiği, kayıtlarda yer almaktadır.³⁸

1840'lı yıllarda verdiği raporda Samakov demirinin ne kadar önemli olduğundan bahseden Samakov Muhassılı Mehmed Besi Bey, Samakov demirinin her bir yerde çıkan demirden daha kıymetli olduğunu, bu nedenle bu demirin marka haline getirilerek üzerine damga vurulması gerektiğini ifade etmiştir. Barutçubaşı Ohannes tarafından İngiltere'de yapılan test çalışmaları da Samakov madenlerinden³⁹ çıkan

32 Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii'nde Modernleşme Çabaları (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 180-181.

33 BOA, C.AS., 332/13775, 21 Ş 1219/25 Kasım 1804.

34 BOA, C.AS., 28/1284, 21 B 1205/26 Mart 1791.

35 BOA, C.AS., 141/6248, 14 L 1210/22 Nisan 1796; BOA, C.AS., 361/14962, 20 B 1207/3 Mart 1793.

36 Kiel, agm, s. 63; Giz, agm., s. 15; Ekici, *agt.*, s. 35.

37 BOA, C.BH., 97/4697, 7 Za 1204/19 Temmuz 1790.

38 BOA, AE. SSLM. III., 314/18256, 03 C 1212/23 Kasım 1797.

39 Samakov'da ikamet eden ahalinin büyük çoğunluğu ise geçimini bu madenlerde çalışarak sağlamaktaydı. Madende çalışacak kimselerin seçiminde bir hayli titiz davranan devlet, madende

demir cevherinin ne kadar yüksek kalitede olduğunu göstermiştir.⁴⁰

XVI. yüzyılın başından XIX. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık dört yüz boyunca Osmanlı Devleti'nin demir ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan Samakov madenleri, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamıştır. Bunda, demir madenlerinin ilkel usullerle işletilmeye devam edilmesi ve iş gücü temininin yetersizliği gibi nedenler etkili olmuştur. Özellikle de madende çalışan işçilerin, işletme sahiplerinden alacaklarını tahsil edememesi, madenlerde yaşanan durağanlığın en önemli nedeni olmuştur. Yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan eşkıya saldırıları ise madenlerdeki mevcut olan sorunları daha da büyütmüş ve madenleri tamamen durma noktasına getirmiştir.⁴¹

Sultan III. Selim döneminde, bir yandan bu işletmelerin yeniden eski haline getirilmesi için çalışılırken, diğer yandan da madencilik sektöründe uzun yıllardır süregelen sorunların temeline inilmeye çalışılmıştır. Bu hususta yapılan incelemelerde, işletme sahiplerinin kötü muamelelerinin⁴² yanı sıra, maden eminlerinin ocaklara kömür ve odun götürmekle sorumlu ahaliye sıkıntılar çıkardığı hatta ahalinin görevini yerine getirmesine engel olduğu, bu nedenle madendeki faaliyetlerin büyük oranda azaldığı tespit edilmiştir.⁴³ Bunun üzerine diğer alanlarda olduğu gibi sanayi ve madencilik alanında da Batı'nın örnek alınması gerektiğini düşünen Sultan III. Selim, Avrupa'dan yabancı uzmanlar getirilmesine

çalışacak kimselerin en azından daha önceden bu işte çalışmış olmasına özen gösterirdi. Madenci taifesi olarak belirlediği bu kimselerin görevlerini kendilerinden sonra gelen aile üyelerine devretmesi hususunda da esnek davranan devlet, madencilerin seçiminde dini kimliklerinden ziyade sorumluluklarını yerine getirip getirmediğine dikkat ederdi. Bu nedenle Osmanlı madenlerinin pek çoğunda farklı etnik ve dini kimliğe mensup kimseler bulunurdu. Öyle ki Samakov madenlerinde çalışan madencilerin büyük çoğunluğunu ilk zamanlarda Erdel'den getirilen işçiler oluştururken zamanla Tatarlar ve Yörükler oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca Samakov'da ikamet etmemesine karşın civar yerleşim yerlerinden gelerek Samakov madenlerinde çalışan işçiler de vardı. Bunun yanında madenlerde çalışmamasına karşın dağlarda, tepelerde demir cevheri çıkararak maden eminine satarak gelir elde etmeye çalışanlar kimseler de bulunmaktaydı. Özellikle de Bulgar ve Rum çocukları arasında bu durum bir hayli yaygındı. Ayrıntılı bilgi için bk. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet-Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, çev. Nilay Özok Gündoğan - Azat Zana Gündoğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 19; BOA, C. DRB., 35/1706, 21 Z 1213/26 Nisan 1799; Canova, *agt.*, s. 84; Giz, *agm.*, s. 15.

40 Yıldırım, *agt.*, s. 16.

41 BOA, C.DRB., 20/982, 21 S 1211/26 Ağustos 1796.

42 BOA, C.AS., 809/34361, 25 N 1213/2 Mart 1799.

43 Giz, *agm.*, s. 15-16.

karar vermiştir. Ancak getirilen bu uzmanlar da beklenilene karşılayamamıştır. Zira bu dönemde, Batı'dan gelen uzmanlar daha ziyade kendi ülkelerinde aradığını bulamayan teknisyenler veya bilgi ve ihtisas sahibi olmayan kimseler olmuştur. Örneğin bu dönemde, Samakov madenlerinin ve verimliliğinin artırılması hususunda görevlendirilen bir Fransız'ın aslında maden uzmanı olmadığı, mimar olduğu yaptığı başarısız girişimlerin sonucunda anlaşılmıştır. Ancak yaşanan bu olumsuzluklara rağmen Avrupa'dan yabancı uzman getirilmesine III. Selim'in halefleri döneminde de devam edilmiştir. Öyle ki 1838 yılında, Samakov Pravişte ve Samakov dökümhanelerinden üretilen gülle ve demir aletlerinin düzgün bir şekilde yapılmasını işçiye öğretmek için İngiltere'den bir dökümcü muallim getirilmesine karar verilmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından 1839 yılında göreve başlayan İngiliz John Ashover, Pravişte ve Samakov dökümhanelerinde incelemelerde bulunarak detaylı bir rapor hazırlamıştır. Hazırladığı raporda, Samakov demirinden bir parçanın İngiltere'ye götürülerek test edilmesinin gerektiğini belirten İngiliz uzman, ancak oradan gelecek sonuçlara göre testteki alet ve edevatın yenilenebileceğini belirtmiştir. Ayrıca hazırladığı raporda, kaliteli demir ve çelik imali için gerekli şeyler anlatıldığında bunları doğru bir biçimde kavrayacak dil bilen elemana da ihtiyaç olduğu belirten Ashover, bunun için 18 yaşını geçmemiş çocuklardan zeki olanlarının bir kısmının İngiltere'ye eğitime gönderilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu hususta çok dikkatli olunması gerektiğinin de altını çizen Ashover, daha evvel eğitim için gönderilenlere fazla miktarda ödenek tahsis edildiğini, bu nedenle öğrencilerin zamanlarının büyük çoğunluğunu eğlenerek geçirdiğini, bu sebeple bu proje kapsamında gönderilecek öğrencilere sadece geçinebilecekleri kadar ödenek verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu sayede istenilen verimi alabileceklerine inanan İngiliz uzman ayrıca, kurulacak olan yeni fabrika ile tüfek ve süngü demirlerinin yapımının da artık Samakov'da daha ucuza yapılabileceğini belirtmiştir. Raporda ayrıca Tüfekhâne-i Âmire'ye gönderilen demirin kalitesinin bir hayli düşük olduğunu da ifade eden İngiliz uzman, bu nedenle İstanbul'dan bir ustanın maaşlı olarak Samakov'a gönderilerek demirin kalitesini düzenli olarak kontrol etmesini istemiştir.⁴⁴ Tanzimat'tan sonraki süreçte de madenlerin ıslahı sürecinde yabancı uzmanlardan yararlanılmaya devam edilen Osmanlı Devleti'nde, istenilen başarı bir türlü sağlanamamıştır. Bunda özellikle, Tanzimat'tan sonra yapılan ticaret anlaşmalarıyla ithalatta büyük kolaylıklar sağlanması gibi nedenler etkili olmuştur.⁴⁵

44 Yıldırım, *agt.*, s. 66-68.

45 Giz, *agm.*, s. 16.

III. Selim Devri'nde Samakov Demirinin Nakliyesi ve Nakliye Esnasında Yaşanan Sorunlar

Samakov'da üretilen demirin sevkiyatı, XVI. yüzyıla kadar arabalarla yapılırken daha sonraki süreçte gemilerle yapılmaya başlanmıştır. Sultan III. Selim döneminde ise sevkiyatı yapılacak olan demir ilk olarak Samakov ve çevre yerleşim yerlerinde toplanmakta, buradan arabalar ile iskelelere taşınmaktadır.⁴⁶ İskelelere taşınan bu demirin büyük çoğunluğunun İstanbul'a sevk edildiğini aktaran Kiel, Osmanlı Devleti'nin bu sevkiyatta sadece Varna İskelesi'ni kullandığını ifade etmektedir.⁴⁷ Yıldırım ise, "Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş (1830-1870)" isimli tez çalışmasında, Varna iskelesi üzerinden gelen demirin Samakov demiri olmadığını, kuzey bölgelerden gelen demir olduğunu ifade etmekte ve Samakov demirinin nakliyesinde Tekfurdağı (Tekirdağ) İskelesi'nin kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁸ Sultan III. Selim döneminde Samakov'da yapılan demir üretimi ve sevkiyatını ele aldığımız bu çalışma kapsamında incelediğimiz arşiv kayıtları ise Osmanlı Devleti'nin Samakov'dan İstanbul'a yaptığı demir sevkiyatında, Varna İskelesi'nin yanı sıra Tekfurdağı, Rusçuk, İnöz, gibi birçok farklı iskeleyi kullandığını göstermektedir.⁴⁹ Örneğin, 1789-90 yıllarında Samakov'dan Tersâne-i Âmire ve Cephâne-i Âmire için gönderilen ham demirin sevkiyatı, Rusçuk İskelesi üzerinden yapılırken,⁵⁰ 1790-91 yıllarında Tersâne-i Âmire için yapılan bu sevkiyat, İnöz İskelesi üzerinden yapılmıştır.⁵¹ 1789-90 yılına ait bir başka belgede ise, Cephâne-i Âmire ve Tophâne-i Âmire fabrikalarında yapılacak olan güller için Samakov ve civar yerleşim yerlerinden gelecek olan demirin, Tekfurdağı İskelesi üzerinden İstanbul'a nakledilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵²

46 BOA, C.AS., 874/ 37472, 29 R 1220/24 Eylül 1805.

47 Kiel, agm., s. 63.

48 Yıldırım, *agt.*, s. 33.

49 BOA, AE.SSLM.III., 114/6925, 21 B 1213/29 Aralık 1798; BOA, AE.SSLM.III., 333/19288, 22 Ra 1204/10 Aralık 1789; BOA, C.AS., 141/6248, 14 L 1210/22 Nisan 1796, BOA, C.AS., 874/37472, 29 R 1220/24 Eylül 1805; BOA, C.BH., 214/9976, 29 B 1207/12 Mart 1793. Ömer Lütfi Barkan ise bu sevkiyatın daha ziyade Ahyolu İskelesi ile gerçekleştiğini belirtmektedir. Ancak Barkan'ın aktarımına göre devlet bu sevkiyatta kimi zaman doğrudan kara yolunu da kullanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı (1550-1557)*, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1979, s. 366

50 BOA, AE.SSLM.III., 333/19288, 22 Ra 1204/7 Şubat 1790.

51 BOA, AE.SSLM.III., 407/23417, 11 Ş 1205/15 Nisan 1791.

52 BOA, C.AS., 334/13870, 14 N 1204/28 Mayıs 1790.

Belgelerde geçen civar yerleşim yerleri ise Sofya, Tatarpazarı, Dubniçe, Etrepolu, Köstendil ve Pazarcık'tır.⁵³ Kimi belgelerde bu durum açık bir şekilde belirtilirken, kimi belgelerde ise yukarıda olduğu gibi sadece civar yerleşim yeri olarak geçmektedir.⁵⁴ Örneğin, 1791-92 tarihli belgede, Tersâne-i Âmire ve Cephâne-i Âmire'nin ihtiyacı olan 5.000 kantar ham demirin Sofya, Samakov, Pazarcık, Dubrice, Etrepolu ve Köstendil'den gönderilmesi açık bir şekilde belirtilirken,⁵⁵ 1797-98 tarihli belgede, Cephâne-i Âmire için gerekli olan 3.000 kantar ham demirin Samakov ve civar yerleşim yerlerinden toplanarak gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁶

Osmanlı arşiv kayıtlarında ise genel olarak sevkiyatı yapılacak demirden bahsedilirken, kantar cinsi, miktarı, hangi iskele üzerinden taşınacağı açık bir şekilde belirtilmektedir. Ancak kantar cinsi verilmeden doğrudan kantar miktarının verildiği belgeler de vardır. Örneğin, 1789-90 yılına ait bir belgede, Cephâne-i Âmire için istenilen 5.000 kantar demirin, Samakov kantarı olduğu açık bir şekilde belirtilmesine karşın,⁵⁷ 1795-96 tarihli bir belgede, Cephâne-i Âmire'ye

53 BOA, C.BH., 214/9976, 29 B 1207/12 Mart 1793.

54 BOA, C.BH., 122/5906, 7 M 1204/27 Eylül 1789; BOA, C.BH., 192/9012, 1 C 1204/16 Şubat 1790.

55 BOA, C.BH., 51/2415, 24 Za 1206/14 Temmuz 1792.

56 Samakov'dan gönderilen bu demir ise genellikle Samakov kantarı ile tartılmıştır. Ancak zaman zaman Rumi (İstanbul) kantarı ile tartıldığı da olmuştur. Rumi kantarın ağırlığı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde 56, 452 kg olarak belirtilmesine karşın, Samakov kantarının ağırlığı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Arşiv kayıtlarında 1 Samakov kantarı, 59 kıyye yani 75, 52 kg olarak belirtilirken, Rumi kantarın ağırlığı ise 44 kıyye, yaklaşık olarak 56, 32 kg olarak belirtilmiştir. Modern kaynaklarda ise Samakov kantarının değeri 60 okka yani 75 kg olarak belirtilmiştir. Barkan ve İdris Bostan'da Samakov kantarı ile ilgili hesaplamalarında genel olarak 72-76 kg arası değerler kullanmışlardır. Bu farklılık nedeniyle, Samakov'dan gönderilen demirden bahsederken, kilogram miktarını doğru bir şekilde hesaplayabilmek için, bu demirin tartımında Samakov kantarı mı yoksa Rumi kantar mı kullanıldığını belirtmek gerekir. Ancak bu sayede Samakov'dan gönderilen demirin kg miktarı net bir biçimde hesaplanabilir. Örneğin, XVIII. yüzyılın başlarında Kont Marsigli Samakov'dan tersâneye yıllık 1.395 kantar (78.120 kg.) demir gönderildiğini belirtmesine karşın kantarın cinsini net bir şekilde belirtmemiştir. Ancak yukarıda bahsettiğimiz Samakov ve Rumi kantar arasındaki kg farkını net olan bir kimse burada bahsedilen kantarın Rumi kantar olduğunu rahatlıkla anlayabilir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, C.AS. 1175/52341, 9 S 1212, 3 Ağustos 1797; <https://sozluk.gov.tr/> son erişim tarihi: 04. 02. 2022; BOA, C.BH., 192/9012, 1 C 1204/16 Şubat 1790; Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 55; Barkan, *age.*, s. 366; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992, s. 122.

57 BOA, C.BH., 122/5906, 7 M 1204/27 Eylül 1789.

gönderilecek olan 100 kantar demirin, hangi cins kantar olduğu belirtilmemiştir.⁵⁸ Bu da, Cephâne-i Âmire'ye bu tarihte gelen demirin kaç kg olduğunun net bir şekilde bilinmemesine neden olmaktadır.

Diğer taraftan kantar cinsinin bilinmesi, satın alınan demire ödenen miktarın ve nakliye ücretinin bilinmesi açısından da önemlidir. Örneğin, 1789-90 tarihli bir belgede, Samakov ve civarından alınan 6.000 kantar Samakov demirinin her bir Samakov kantarı için, 5,5 kuruş ödeme yapıldığı belirtilmektedir.⁵⁹ 1792-93 tarihli bir belgede ise Samakov'dan alınan ham demirin her bir Samakov kantarı için 670 akçe⁶⁰ ödendiği belirtilerek bu sevkiyatta Tekfurdağı İskelesi'nin kullanıldığı ve bunun için de ayrıca 80 akçe nakliye ücreti ödendiği aktarılmaktadır.⁶¹ 1797 tarihli bir başka belgede ise Tekfurdağı İskelesi'ne gönderilen 3.000 kantar demirin her bir kantarının 1 kuruş yaklaşık olarak 120 akçe karşılığında nakledildiği belirtilmektedir.⁶² 1808 tarihli bir belgede ise kantar ve nakliye ücreti bir arada hesaplanarak bir ücret çıkarılmıştır. Belgede yer alan bilgiye göre bu dönemde, Tersâne-i Âmire için gönderilen 2.000 kantar ham demir ile Cephâne-i Âmire için gönderilen 3.000 kantar ham demirin nakliyesi ve her bir kantarı için 25 kuruş ödeme yapılmıştır.⁶³ Toplamda ise yaklaşık olarak 125.000 kuruşluk bir ödeme gerçekleşmiştir.⁶⁴ Söz konusu ücret farklılıkları ise kantar ve sevkiyat ücretlerinin yıllara göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

İskeleye ulaşan demir ise buradan gemilerle İstanbul'a sevk edilmiştir. Demirin İstanbul'a ulaşmasında kullanılan gemilere verilen ücretler ise yukarıdaki nakliye ücretlerinin dışında ayrı olarak hesaplamıştır. Örneğin, 1790 tarihine ait bir belgede, İstanbul'a ulaştırmak üzere iskeleden 85 kantar ve 29 kıyye⁶⁵ demir yükleyen gemi kaptanı İnozlu Yörükoğlu Mihail zimmînin, bu sevkiyat karşılığında 121 kuruş ücret aldığı bilgisi yer almaktadır.⁶⁶

Samakov'dan yapılan bu sevkiyat İstanbul'un yanı sıra Osmanlı ülkesinin pek çok

58 BOA, C.AS., 141/6223, 3 B 1210/13 Ocak 1796.

59 BOA, C.BH., 192/9012, 1 C 1204/16 Şubat 1790.

60 Bu da yaklaşık olarak 5,5 kuruşa tekabül etmektedir.

61 BOA, C.BH., 214/9976, 29 B 1207/12 Mart 1793.

62 BOA, C.AS., 1175/52341, 9 S 1212/3 Ağustos 1797.

63 BOA, C.AS., 475/19834, 21 S 1223/18 Nisan 1808.

64 BOA, C.AS., 475/19834, 21 S 1223/18 Nisan 1808.

65 29 kıyye de yaklaşık olarak 37 kg yapmaktadır.

66 BOA, AE.SSLM.III., 407/23417, 11 Ş 1205/15 Nisan 1791.

yerine yapılmıştır. Her ne kadar kimi araştırmacılar, Samakov demirinin sadece İstanbul'a⁶⁷ sevk edildiğini ifade etse de bu ifadeler eksik veya hatalı ifadelerdir. Zira incelediğimiz döneme ait arşiv kayıtları, Samakov demirinin, İstanbul'un yanı sıra Osmanlı ülkesinin pek çok yerine gönderildiğini göstermektedir. Örneğin, 1789-90 yılına ait bir belgede, Sinop'ta inşa edilen bir kalyon için Samakov'dan Varna İskelesi aracılığı ile 500 kantar ham demir gönderildiği belirtilmiştir.⁶⁸ Yine 1801-02 yılına ait bir belgede, İslimye'de yapılacak tüfek namluları için Samakov'dan ham demir sevkiyatı yapıldığı yazmaktadır.⁶⁹ 1810-11 yılına ait bir başka belgede ise Tuna üzerinde kurulacak olan büyük köprü için Samakov'dan yaklaşık olarak 200 kantar ham demirin gönderildiği belirtilmektedir.⁷⁰

Samakov'dan yapılan bu demir sevkiyatı ancak her zaman sorunsuz bir şekilde gerçekleşmemiştir. Özellikle iskelelere gönderilmek üzere arabalara yüklenen demir, kimi zaman yollarda meydana gelen kazalar nedeniyle iskeleye ulaşmadan telef olabilmekte, kimi zaman da iskeleye ulaşsa dahi talep eden merkeze bir türlü gönderilememekteydi. Bunda özellikle, iskeleye ulaşan demirin İstanbul'dan talep gelene kadar ambarlarda bekletilmesinin etkisi büyüktü. Demirin bu şekilde ambarlarda bekletilmesi ise iskele ve çevresinde kaçakçılık faaliyetlerinin yaşanmasına neden olmaktaydı.⁷¹ Yaşanan bu kaçakçılık faaliyetlerini önlemek isteyen devlet ise, Samakov'dan gönderilen bu demirin sorunsuz bir şekilde İstanbul'a ulaştırılması için bir dizi önlem almıştır. Bu hususta bölgede bulunan kadınları tam yetkili kılan devlet, ilk olarak taşraya demir sevkiyatını tamamen yasaklayarak işe başlamıştır. Özellikle Tekfurdağı İskelesi'nden geçen demirin bölgede demircilik faaliyetlerini bir hayli geliştirmesi ve devletin nal ve mih gibi malları İstanbul'da pek bulamadığı halde Tekfurdağı'nda bulunan bazı tüccarların, taşraya mal satar duruma gelmesi, devletin bu önlemleri almasını zaruri kılmıştır. Diğer taraftan

67 Kiel, agm., s. 63.

68 BOA, C.BH., 190/8906, 29 Za 1204/10 Ağustos 1790.

69 BOA, C.AS., 78/3693, 17 Ca 1216/25 Eylül 1801.

70 BOA, C.AS., 419/17360, 23 R 1225/26 Temmuz 1810; Bunun yanında Samakov'dan demir gönderilemediği dönemlerde, ihtiyaç yerlerinde kullanılmak üzere Tersâne-i Âmire ve Cephâne-i Âmire'den, gerekli yerlere Samakov demiri sevkiyatı yapılmıştır. Öyle ki, 1792-93 tarihli bir belgede, Bodrum'da inşası devam eden kalyon için 48 kantar Samakov demirinin, Cephâne-i Âmire'den temin edilerek gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, AE.SSLM. III., 314/18256, 3 C 1212/23 Kasım 1797; BOA, C.AS., 34/1559, 4 B 1211/3 Ocak 1797; BOA, C.BH., 131/6333, 27 Z 1207/6 Temmuz 1793.

71 Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 141.

bu dönemde, stratejik bir ürün olan demirin ihracatı da tamamen yasaklamıştır. Daha ziyade savaş zamanlarında uygulanan bu yasaklar ayrıca tersânede yapımı devam eden bir gemi olduğu dönemlerde de uygulanmaya devam edilmiştir. Aynı zamanda bu dönemde, İstanbul'a ürün taşıyacak olan gemi kaptanlarının bu ürünleri saray için taşısalar dahi yanlarında bir kefil bulundurmaları zorunlu hale getirilmiştir. Aldığı bu önlemler ile iskelelerden yüklenen ürünün sorunsuz bir şekilde İstanbul'a ulaşmasını sağlamaya çalışan devlet, ayrıca gümrük emirlerinden İstanbul'a ürün taşıyacak olan gemi kaptanları hakkında rapor tutmalarını ve bu rapora gemi kaptanlarının hangi ürünü ne miktarda gemilerine yüklediklerini ayrıntılarıyla yazmalarını istemiştir.⁷²

Demir sevkiyatında alınan bir diğer önlem ise sevkiyatta kullanılan arabaların başına birer arabacıbaşı tayin edilmesidir. Aldığı bu önlem ile Samakov ve civar yerleşim yerlerinden arabalara yüklenen demirin sorunsuz bir şekilde iskeleye ulaşmasını sağlamaya çalışan devlet, görevlendirdiği arabacıbaşların nakliye ücretlerini ise bir kısmını peşin olarak öderken bir kısmını da arabalar sorunsuz bir şekilde iskeleye ulaşınca ödemiştir. İskeleye ulaşan demir ise burada sayılarak teslim alınmıştır.⁷³ Uygulanan bu yöntemde, arabacıbaşları arabaları iskeleye ulaştırdığında, iskelede bulunan yetkili bir kimseye demiri teslim etmekte ve karşılığında teslim ettiğine dair bir senet almaktadır. Eğer iskeleye gelen demir eksik çıkarsa, bu eksiklik madencilere borç olarak yazılmakta ve madencilerden en kısa sürede bu farkı kapatmaları istenmektedir.⁷⁴ Diğer taraftan ahalinin gerekli olan demiri zamanında göndermemesi de sevkiyatın aksamasına neden olan bir diğer problemidir. Öyle ki, 1798-99 yılına ait bir belgede, Samakov ve havalisinin, Donanma-yı Hümâyûn ve Cebhâne-i Âmire için gerekli olan ham demiri bir türlü vermek istemediği açık bir şekilde belirtilmiş ve bu durumun bir an çözüme kavuşturulmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵ Bunun yanı sıra kimi ahalinin, demir sevkiyatını bilerek kış aylarına bırakması da sevkiyatın yapılmasını güçleştiren bir diğer nedendir. Bu sebeple devlet, Samakov'dan yapılan demir sevkiyatının en geç Kasım sonuna kadar tamamlanması hususunda oldukça titiz davranmıştır. Ayrıca ahalinin iyi kalitedeki demir yerine, daha düşük kalitedeki demiri göndermesi de bir diğer

72 Hacer Ateş, "Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 231-233.

73 BOA, Cevdet İktisad (C.İKTS.), 18/881, 29 B 1211/28 Ocak 1797.

74 BOA, C.DRB., 20/982, 21 S 1211/26 Ağustos 1796.

75 BOA, AE.SSLM.III., 134/8115, 5 S 1213/19 Temmuz 1798.

önemli problemdi. Öyle ki Tüfekhâne-i Âmire'de Avrupa usulü tüfeklerin yapımı esnasında, kaliteli demire ihtiyaç duyulmuş ve Samakov'dan iyi kalitede demir istenmiştir. Ancak Samakov'dan iyi kalitede demir istenmesine karşın, gönderilen demir “şişli” olarak bilinen işlenmesi bir hayli zor olan kötü kaliteli bir demir olmuştur. Yaşanan bu sorunun üzerine devlet, Samakov'dan gönderilen demirin en iyi kalitede olmasını sağlamak amacıyla, bölgeye bir uzman gönderilmesine karar vermiştir.⁷⁶

Bu sevkiyatta yaşanan bir diğer problem ise bu çalışmanın da ortaya çıkmasına zemin hazırlayan eşkiya meselesidir. Hemen hemen her dönemde madenlerdeki üretimin düşmesinde önemli bir etken olan eşkiya faaliyetleri⁷⁷, XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başlarında, devletin kontrolünün bir hayli zayıfladığı dönemlerde Samakov ve çevresini de etkisi altına almıştır. Başta yol boylarının güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak ortaya çıkan eşkiya çeteleri, zamanla iç kısımlara doğru ilerleyerek yerleşim yerlerini ve maden alanlarını etkisi altına almıştır. Özellikle maden sahalarının bulunduğu alanlarda bir hayli etkili olan eşkiya çeteleri, madendeki üretimin devam etmesi bir yana, madencilerin madenlere inmesini dahi güç hale getirmiştir. Öyle ki, 1796-97 tarihli bir belgede, Samakov ve çevresinin çok yoğun eşkiya saldırılarına maruz kaldığı, bu nedenle Samakov'dan tek bir kilo demir dahi gönderilmesinin mümkün olmadığı açık bir biçimde belirtilmiştir.⁷⁸ Yine 1802-03 tarihli bir başka belgede, madenlerin birçoğunun eşkiya çeteleri tarafından yağmalandığı, bu nedenle tersâne ve tophâneye gönderilmesi planlanan demirin, gönderilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.⁷⁹

Eşkiya çetelerinin bu saldırıları nedeniyle zor durumda kalan devlet ise birtakım tedbirler alarak, bölgedeki mevcut bu problemi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu hususta ilk olarak, bölgede faaliyette bulunan maden işletmelerini geçici süreliğine tatil eden devlet, olabilecek kötü senaryoların da bu sayede önüne geçmeye çalışmıştır. Aynı zamanda maden eminlerini de bu konuda dikkatli olmaları gerektiği hususunda uyaran devlet, ahali için de kefillik uygulaması getirmiştir. Getirilen bu uygulama ile bölgede bulunan Müslüman ve Gayrimüslim ahalinin eşkiya çetelerine yardım etmeyeceklerine dair birbirlerine kefil olmalarını zorunlu

76 Yıldırım, *agt.*, s. 68.

77 Tızlak, *agc.*, s. 144.

78 BOA, C.DRB., 20/982, 21 S 1211/26 Ağustos 1796.

79 BOA, C.DRB., 22/1087, 27 Ca 1217/25 Eylül 1802.

kılan devlet, bu sayede ahali arasından eşkıya çetelerinin safına geçmeye çalışanların da önünü kesmiştir.⁸⁰ Ancak alınan tüm bu önlemlere rağmen faaliyetlerine devam eden eşkıya çeteleri, Samakov'da önceden faaliyette bulunan 31 demir işletmesi başta olmak üzere pek çok yeri yerle bir etmiştir. Özellikle yerleşim yerlerinin zarar görmesinden ciddi anlamda muzdarip olan ahali ise bu süreçte devletin yanında yer alarak kendi gayretleriyle yıkılan evlerini yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Ancak ahalinin tüm zorluklara rağmen yeniden inşa ettiği bu alanlar, yeni bir eşkıya dalgası ile yeniden yerle bir edilmiştir. Kimi zaman ise bu saldırılar, kazada bulunan onar, yirmişer haneli köylerin eşkıya çeteleri tarafından doğrudan ateşe verilmesi şeklinde olmuştur.⁸¹ Yaşanan bu saldırılar karşısında zor durumda kalan ahalinin bir kısmı ise çareyi diğer kazalara kaçmakta bulmuştur.⁸²

Eşkıya çetelerinin artan bu faaliyetlerinin neticesinde zor durumda kalan devlet ise çözümü şehrin etrafını surlarla çevirmekte bulmuştur.⁸³ Bir yandan eşkıya çetelerine karşı mücadeleye devam ederken, diğer yandan bölgede bulunan bu işletmeleri de bir an önce faaliyete geçirmek isteyen devlet, bölgeye gönderdiği hükümlerde, özellikle işletmelerin yeniden inşası için gerekli olan kerestenin ivedilikle temin edilmesini ve bu hususta ormanlarda odun kesenlere engel olunmamasını belirtmiştir.⁸⁴ Ayrıca eşkıya çetelerinin yeniden madenleri hedef alan saldırılarda bulunabileceğini de dikkat eden çeken devlet, bu hususta başta bölgede bulunan maden emini olmak üzere bütün madenci taifesini uyarmıştır. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen eşkıya çetelerini durdurabilmek mümkün olmamıştır.⁸⁵ Uzunca bir süre Osmanlı Devleti'nin bölgeden yaptığı demir sevkiyatında en önemli problem olan dağlı eşkıyası meselesi, ancak bu hareketin tamamen bastırılması ve eşkıya çetelerinin yakalanarak idam edilmeleri ve ecelleriyle ölmeleri ile son bulmuştur.⁸⁶

80 BOA, Bâb-ı Âsafi Defterhâne-i Âmire Defterleri, No: 842, 24 R 1211/28 Ekim 1796. Bu defterin arşivdeki künyesi (A.DFE.d) yerine A. (DVN.d) şeklinde verilmiştir. Oysa verilen bu künye Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayûn (Beylikçi) Kalemî'ne aittir. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Sarnay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç ve diğerleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 108, İstanbul 2010, s. 29.

81 BOA, Cevdet Maliye (C.ML.), 619/25504, 29 R 1215/19 Eylül 1800.

82 BOA, Cevdet Zabtiye (C.ZB.), 10/456, 5 S 1210/21 Ağustos 1795.

83 Kiel, agm., s. 63.

84 BOA, C.DRB., 23/1135, 29 Ca 1206/24 Ocak 1792.

85 BOA, C.DRB., 20/982, 21 S 1211/26 Ağustos 1796.

86 Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancılar*, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara 1983, s. 103-105.

Sonuç

XVI. yüzyıldan beri yaklaşık dört yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin başta askerî kurumları olmak üzere, sivil alandaki demir ihtiyacının önemli bir kısmının karşılandığı bir yerleşim yeri olan Samakov, Sultan III. Selim döneminden itibaren yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamıştır. Bunda, demir madenlerinin ilkel usullerle işletilmeye devam edilmesi, iş gücü teminin yetersizliği, maden işçilerinin alacaklarını zamanında tahsil edememesi, işletme sahiplerinin kötü muamelesi ve eşkıya saldırıları gibi bir dizi neden etkili olmuştur. Özellikle 1791 yılında Kırcaali'den başlayarak bütün Rumeli'yi etkisi altına dağlı eşkıyası hareketinin Samakov'a kadar uzanmış olması, madenlerdeki mevcut sorunları daha da büyütmüş ve başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinin pek çok yerine yapılan demir sevkiyatına ket vurmuştur.

Madenlerde yaşanan bu problemleri en aza indirmek ve Samakov'dan Osmanlı ülkesine yapılan demir sevkiyatını bir an önce normale döndürmek isteyen Sultan III. Selim, bir yandan madenlerin ıslah çalışmalarını devam ettirirken diğer yandan eşkıya çetelerinin faaliyetlerini durdurmak için büyük çaba sarf etmiştir. Bu hususta ilk olarak bölgede faaliyette bulunan maden işletmelerini geçici süreliğine tatil eden Sultan III. Selim, ardından ahali için kefillik uygulaması getirerek ahali arasından eşkıya çetelerinin safına geçmek isteyenlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Daha sonraki süreçte ise şehrin etrafını surlarla çeviren Sultan III. Selim, aldığı bu önlem ile bölgede faaliyette bulunan maden yataklarının güvenliğini sağlayarak demir sevkiyatını bir an önce normale döndürmeyi amaçlamıştır. Ancak alınan bütün bu önlemlere rağmen, istenilen başarıya ulaşamamış ve kazada faaliyet gösteren 31 maden işletmesi başta olmak üzere birçok yerleşim yeri, eşkıya çeteleri tarafından yerle bir edilmiştir. Eşkıya çetelerine karşı verilen mücadelenin yanı sıra maden ıslah çalışmalarında da istenilen başarının sağlamadığı Samakov'da eşkıyadan kaynaklı ortaya çıkan sorunlar ancak çete üyelerinin ecelleriyle ölmeleri veya öldürülmeleri ile son bulmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III): 333/19288, 407/23417, 114/6925, 333/19288, 134/8115, 314/18256, 266/15367.

Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri, No: 842.

Cevdet Askeriye (C.AS.): 475/19834, 592/24920, 141/6248, 874/37472, 141/6248, 28/1284, 332/13775, 809/34361, 361/14962, 874/ 37472, 1175/52341, 141/6223, 334/13870, 34/1559, 419/17360, 78/3693.

Cevdet Bahriye (C.BH.): 97/4697, 98/4723, 112/5440, 214/9976, 214/9976, 122/5906, 131/6333, 190/8906, 192/9012, 51/2415, 97/4697, 98/4723, 31/1462.

Cevdet Darphane (C.DRB.): 20/982, 37/1834, 22/1087, 35/1706, 23/1135.

Cevdet Maliye (C.ML.): 619/25504.

Cevdet İktisad (C.İKTS.): 18/881.

Cevdet Zabtiye (C.ZB.): 10/456.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Altunbay, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C 10, Ankara 2002, s. 1464-1484.

Altunbay, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Ateş, Hacer, "*Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Föres*", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyât Mecmuası*, C X, İstanbul 1953, s. 1-25.

Barkan, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Canova, Fulya, *Temettuât Defterlerine Göre Samakov Kazasının Sosyal ve İktisâdi Tarihi*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2019.

Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 2, S. 1, s. 117-126.

Çelebi, Evliyâ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C 6, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Ekmekci, Enes, *Kratova Madenlerinin Modernizasyonu (1702-1710)*, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2021.

Faroqli, Suraiya, “İstanbul’un İaşesi ve Tekirdağ-Rodocuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 139-154.

Giz, Adnan, “Samako Demir Madeni”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, S. 51, Mayıs 1970, s. 15-16.

Hammer, Joseph V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, C 1, haz. Mümin Çevik, İstanbul 2010.

Keskin, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukun Tekâmülü” *OTAM*, C 29, S. 29, s. 125-147.

Kiel, Machiel, “Samakov”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 36, İstanbul 2009, s. 62-64.

Öcal, Yaşar, “19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları”, *OTAM*, 44/Güz 2018, s. 189-220.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları*, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1983.

Parry, V. J. “Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Ekim 1972, s. 35-46.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet-Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920*, çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Sarınay, Yusuf, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç ve diğerleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:108, İstanbul 2010.

Serdal Soyluer, Serdal, *Osmanlı Silah Sanayii'nde Modernleşme Çabaları (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Dönemi'nde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Yıldırım, Mehmet, *Osmanlı Demir Çelik Sanayii'nde Atölyeden Fabrikaya Geçiş*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/> son erişim tarihi: 04. 02. 2022.

